

LUKA BEKIĆ

*Uprava za zaštitu kulturne baštine
Odjel za zaštitu arheološke baštine
Cvijete Zuzorić 43
HR – 10000 ZAGREB*

MILAN LOVENJAK

*Filozofska fakulteta
Oddelek za arheologiju
Aškerčeva 2
SI – 1000 Ljubljana*

NOVI NATPIS VOJNOG OBILJEŽJA IZ OKOLICE ZAGREBA*

UDK 904: 930.271:726.825: 73.023.2 (36:497.5) "1–2"

Izvorni znanstveni rad

U radu se obrađuje novootkriveni antički natpis sa spomenom IV. flavijske legije, pronađen u zidu župnog dvora u Čučerju kraj Zagreba. Sačuvan je dio desne strane natpisnog polja na kojem su ostaci imena i vojničke dužnosti jedne muške osobe, dio nekog ženskog imena i godine starosti. Razmatra se i pitanje ostalih antičkih nalaza na čučerskom području, posebice drugog antičkog natpisa, izgubljenog u neobičnim okolnostima.

Među kamenim blokovima koji čine okvir ulaza u podrum zgrade župnog dvora u Čučerju, nalazi se uzidan antički natpis. Uklesan je u bijeli mramor, sada vrlo nečist zbog cestovnog prometa. Stari župni dvor u potpunosti je izgorio 1737. godine. Novi, današnji župni dvor, sagrađen je 1820. godine (DORIČEVIĆ – LUKINOVIĆ 2001: 5). Osim blokova kamena na okviru vrata, struktura zidova nije vidljiva, jer je cijela zgrada ožbukana, pa se ne može reći ima li još antičke kamene plastike ili natpisa uzidanih u nj. Ostali vidljivi kameni blokovi izrađeni su od slabog pješčenjaka. Natpis je sedamdesetih godina 20. st. vidio Ivan Mirnik, arheolog, prilikom odlaska na planinarenje na Medvednicu.

Spomenik je uzidan kao dovratnik vrata kroz koja se ulazi u podrum zgrade. Sam natpis okrenut je naopako, a u njegov rub ukucana je šarka koja drži desno krilo vrata. Na spomeniku su dobro vidljivi desni i gornji rub, ali im je izbočeni rubnjak okvira natpisnog polja otučen. Sačuvana, i sada vidljiva prednja površina spomenika, iznosi 48 do 49 centimetara u visini, te 40 do 51 centimetar u

* Zahvaljujemo dr. Ivanu Mirniku koji je natpis vidio te upozorio stručnu javnost na nj. Zahvaljujemo i prof.dr. Marinu Zaninoviću na njegovim dobrodošlim sugestijama. Spomenuli bismo i ljubaznost velečasnog gospodina Ivana Torbara, župnika čučerskog, koji je dopustio fotografiranje spomenika te pružio svesrdnu pomoć. Isto tako i Damjanu Kovačiću na fotografijama te Josipu Crnkoviću na pomoći u terenskom obilasku Čučerja i okolice.

Slika 1 Sadašnji položaj kamenog spomenika uzidanog u župni dvor u Čučerju.

širini. Debljina kamena je 19 do 20 centimetra, što nije nekadašnja debljina spomenika, jer su vidljivi tragovi odbijanja kamena s njegove pozadine. Bočni desni dio, koji sada nije zazidan, ne nosi na sebi ukrase, te nije pažljivo uglačan. Sam tekst na prednjoj strani nije u potpunosti čitljiv jer je natpisna površina izjedena atmosferilijama i drugim utjecajima. Visina slova u prvom retku iznosi 7 cm, u drugom i trećem 6 cm, a u četvrtom 5,5 cm. Između riječi naznačeni su znakovi interpunkcije.

S ploče se može razabrati slijedeći tekst:

[---]Vero

[---] p(rimo)p(ilo) leg(ionis)

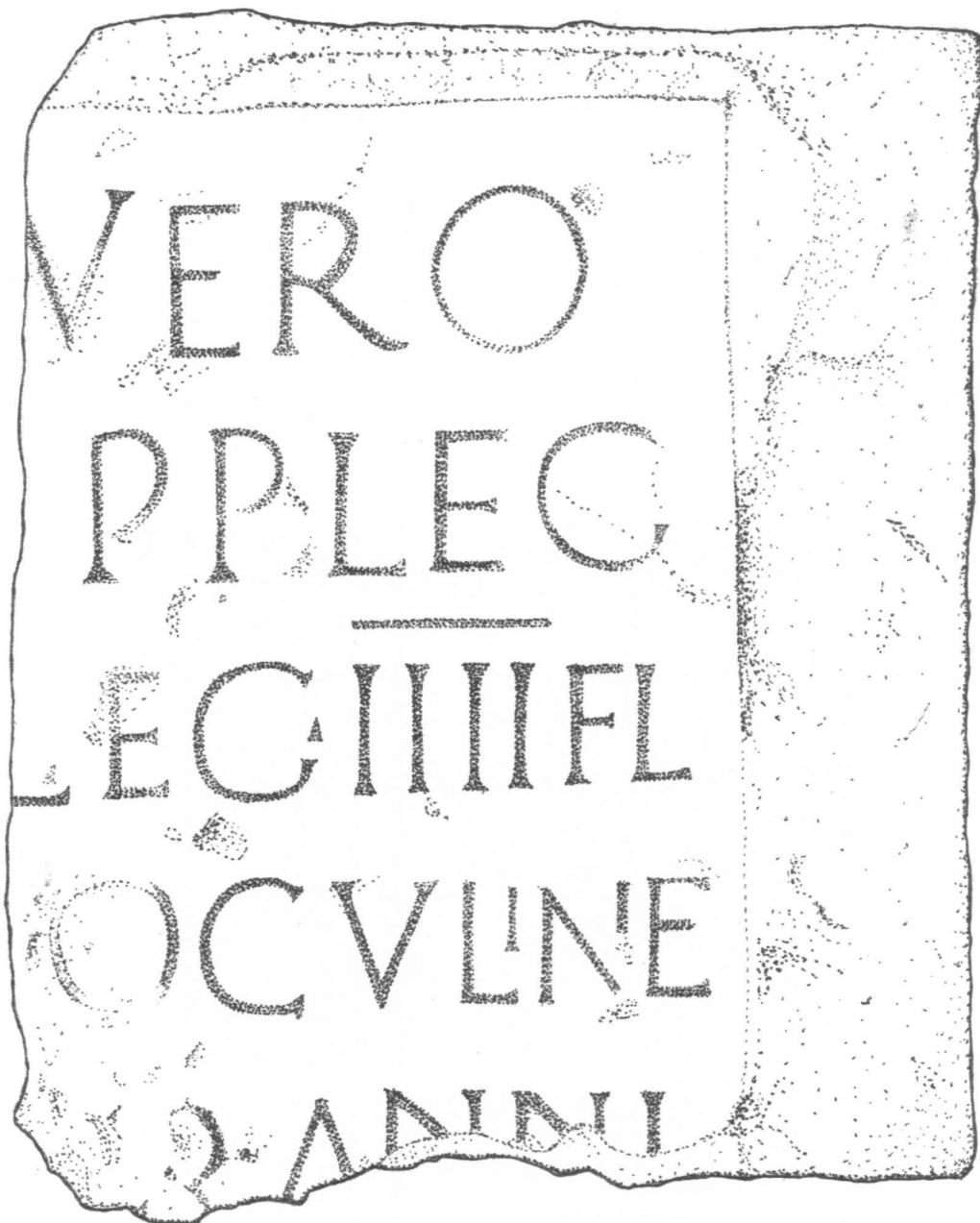
[----] leg(ionis) IIII Fl(aviae)

[--- Pr]oculin(a)e

5 [---] o(bitae) ann(orum) L

- 1 Na izgubljenoj lijevoj strani morali su biti navedeni prenamen i gentilno ime, a možda i skraćeno ime oca (filijacija) i *tribus*. Prostor ispred prvog vidljivog slova (V), koje je veoma oštećeno, prekrit je žbukom, tako da nije sigurno da je to i prvo slovo riječi.
- 2 Ispred očuvanog dijela natpisa u tom retku očekivali bismo navođenje izvora osobe (*origo*) ili neku drugu njegovu funkciju.
- 3 Na lijevoj strani izgubljeno je ime legije u kojoj je navedeni služio kao *primuspilus* i njegova funkcija u IV. legiji. Od prvog L sačuvana je samo horizontalna hasta.
- 4 Na izgubljenom lijevom dijelu mogao bi u nekom skraćenom obliku biti naveden i legijski epitet *felix*. Kako je riječ o nadgrobnom spomeniku, tu bi se mogao očekivati i navod starosti imenovanoga, možda i njegov rodbinski odnos prema osobi (ili osobama) koja je podigla spomenik, a po-

0 5 10

Slika 2. Crtež natpisa

gotovo (iza riječi *et*) gentilno ime ženske osobe, najvjerojatnije žene gore navedenoga. Slovo O je veoma oštećeno ali je u obrisima prepoznatljivo u cjelini. Slovo I je smanjeno i pomalo uzdignuto. Slovo A je možda klesar htio naznačiti u ligaturi sa slovom N zbog nedostatka prostora u ovom retku, ali to, koliko se može procijeniti, naposljetku nije učinio. Inače se ispuštanje slova u diftongu može smatrati i posljedicom utjecaja govornog jezika.

- 5 Na lijevoj strani je vjerojatno bila navedena rodbinska veza žene prema osobi koja je podigla spomenik, a možda i neki pridjev. Prvo vidljivo slovo je veoma oštećeno O, a slijedi interpunkcijski znak. Od ostalih slova nedostaju donji dijelovi.

U sljedećim retcima možda je bila navedena još neka osoba kojoj je podignut spomenik, a svakako i osoba (ili više njih) koja je spomenik podigla.

Kako prostor ispred slova V u prvom retku nije dostupan, nije posve sigurno da je riječ o imenu *Verus*, iako je ono veoma često na natpisima iz Panonije i Dalmacije (*Onomasticon* IV, 160 s). Druga mogućnost bilo bi ime *Severus*, dok su sva druga imena koju završavaju na *-verus* vrlo rijetka (MÓCSY 1983: 389). Među imenima koje završavaju na *-oculin/-us, -a* jedino od poznatih koje do-

Slika 3. Natpis kako je očuvan danas

lazi u obzir za dopunjavanje je *Proculin/-us,-a*, (cf. MÓCSY 1983: 385), a to je ime u Panoniji poznato u više od deset primjera (*Onomasticon* III, 166). Prema samim imenima, odnosno njihovim ostacima, ne može se, dakle, zaključivati o podrijetlu navedenih osoba. O njihovom statusu možemo reći da bi i žena uglednog časnika trebala imati punopravni status rimske državljanke, a to znači i gentilno ime. Dakako, velika je šteta što ono u oba slučaja nije sačuvano.

Koliko se može prosuditi prema sačuvanom fragmentu riječ je o nadgrobnom spomeniku već odsluženog časnika rimske vojske i najvjerojatnije njegove žene. Kao *primuspilus*, jedan od dvojice najviših centuriona u legiji (cf. LAMMERT 1954: 1974 ss; DOBSON 1978), navedeni je služio u jednoj nepoznatoj legiji, a zatim na istoj ili na nekoj drugoj dužnosti i u IV. flavijskoj legiji. Ako su njegove službe navedene kronološkim redom, onda bi kao bivši *primuspilus*, u IV. flavijskoj legiji mogao obnašati neku još višu dužnost, ali se o tome ne može reći ništa određenije (o funkcijama bivših p., tzv. *primipilares*, cf. DOMASZEWSKI – DOBSON 1967: 112 ss; DOBSON 1978: 68 ss). Četvrtu flavijsku legiju formirao je Vespazijan 70. godine, nakon raspuštanja legije IV. makedonske (*legio IV Macedonica*), koja je na Vitelijevoj strani sudjelovala u bici kod Bedrijaka (*Bedriacum*). Nova legija bila je najprije stacionirana u Burnu (*Burnum*) u Dalmaciji i oko 85. godine premještena u Gornju Meziju, najvjerojatnije *Singidunum*, gdje je ostala do početka 2. stoljeća (101/2). Zatim je sudjelovala u dačkim ratovima i kratko vrijeme taborila u Sarmizegetusi u Daciji, te se napokon za vrijeme Hadrijana vratila u Gornju Meziju u *Singidunum*, gdje je ostala nekoliko stoljeća (cf. RITTERLING 1924: 1540 ss). U prvo vrijeme svog postojanja, do Trajanova ili Hadrijanova vremena, legija se označavala kao *Flavia felix*, što se na natpisima u najviše slučajeva iskazuje skraćenicom FF. Ali kako se pojavljuje i skraćivanje sa *Fl. Fel.* ili slično (cf. *CIL* XI 5839 i 5840; *CIL* V 7160), ne može se zaključiti da na ovom natpisu nije bilo epiteta *felix*, i da natpis treba datirati u kasnije vrijeme. U 3. stoljeću, legija je povremeno označavana i carskim epitetima (*Severiana Alexandirana, Gordiana, Galliena*).

Kako nema nekih elemenata za preciznije datiranje spomenika, on se tek okvirno može postaviti u kraj 1. ili u 2. stoljeće.

DRUGI ANTIČKI NALAZI IZ ČUČERJA

U Čučerju su i otprije poznati nalazi iz antičkog vremena. J. Klemenc u svojem djelu *Blatt Zagreb* (KLEMENC 1938: 14) navodi više slučajnih nalaza s tog područja. Prema njemu se 1769. godine na brdašcu južno od Čučerja, u jednom vinogradu, navodno naišlo na ostatke zidova i nešto rimskog novca. Navodno su nizvodno uz čučerski potok pronađeni i ostaci rimskodobnih kupelji. Dalje navodi kako se smatra da je župna crkva u Čučerju sagrađena od kamena koji je nekad sačinjavao rimski hram. Klemenc još spominje i rimski brončani novac cara Valensa (Cohen VII² 103,11, Siscia) koji se sada nalazi u Arheološkome muzeju u Zagrebu pod inventarnim brojem C23585. (KLEMENC 1938, 14). Ovaj je novac 1899. godine muzeju darovao seljak Ljudevit Hubmann.

Veoma značajan je i nalaz jednog drugog kamenog natpisa iz Čučerja. Klemenc govori o Herkulovom žrtveniku koji je neko vrijeme služio kao baza kipa sv. Marije, da bi kasnije bio uzidan u zid cinktora crkve, gdje ga je Katančić osobno vidio 1793. godine. Natpis je opisan u *CIL*-u pod brojem 4007, a postoje manje razlike u prijepisima Blaškovića, Katančića i Kukuljevića. Iz *CIL*-a proističe ovakvo čitanje:

Herculi / Aug(usto) sac(rum) / P(ublius) Ael(ius) Ver- / (us) pro salute- / te sua et / suis / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Ivica Degmedžić uvrštava ovaj natpis u svoj katalog (DEGMEDŽIĆ 1957: 113 s) i donosi nove podatke o sudbini ovog spomenika. Prema njoj nije točan Kukuljevićev navod da se spomenik

nalazi u Arheološkome muzeju u Zagrebu, već da je izgubljen u vrlo burnim okolnostima. Naime, prilikom proputovanja cara Franje I kroz Hrvatsku, 13.IX.1818. godine, neka žena iz Zagreba upozorila je narod na taj kamen govoreći im da su na njemu zapisane njihove stare pravice. Seljaci su tada iskoristili prvu odsutnost župnika, kamen uzeli iz crkvenog cinktora te ga zakopali. Na to je Zagrebačka županija povelala istragu te pohvatila i zatvorila seljake te im oduzela sve potencijalno oružje pa i sam natpis. S obzirom da je sam natpis bio kamen smutnje, Županija ga je na kraju dala uništiti.

I. Degmedžić u zaključku navodi da ovaj natpis, uklesan na pješčenjaku izjedenom od vlage, ima zavjetno obilježje te da je, s obzirom na posvetu Herkulu i spomen porodice, posvetnik Publije Elije Ver vojnika ili veterana. Spomenik datira u drugu polovinu 2. stoljeća nakon Krista, te smatra da je riječ o potomku klijentele antoninske dinastije i kako je riječ o natpisu italčkog obilježja.

Prema sličnosti u kognomenima na ovom i novootkrivenom spomeniku nije moguće zaključiti da je riječ o istoj osobi, pogotovo što kod novog nije sigurno da li je stvarno posrijedi ime *Verus* ili neko drugo ime. Uz to bi kod bivšeg časnika očekivali i spomen vojničkih dužnosti, ali to na Herkulovom žrtveniku nije bio slučaj. Kako su imena s tog žrtvenika bila veoma omiljena u to vrijeme, vjerojatnost da posrijedi ista osoba utoliko je manja.

Svakako je bilo potrebno da se u kontekstu novog nalaza, pa i s obzirom na nekadašnja svjedočanstva o rimskim ostacima u Čučerju, provede terenski pregled. Jedan od autora je pješice u nekoliko navrata obišao veliki dio čučerske doline i okolnih brda, ali, usprkos pažljivom pregledavanju terena, nije mogao pronaći bilo kakve druge tragove iz antičkog doba. Pregledane su sve starije zgrade u središtu sela, uključujući i cinktor crkve u potrazi za još ponekom uzidanom antičkom kamenom plastikom. Pregledana je i okolica crkve, potok, obradiva polja te šira okolica sela, uključujući okolne uzvisine. Posebna pažnja usredotočena je na pregled poteza između središta sela i brda Sv.Barbara. Toponim Sv. Barbara i legenda o postojanju crkvice na brdu koje se nekad zvalo Kamenjak (*Mons lapideus*) a danas Sv. Barbara (k.361), zasad ipak mora ostati na razini usmene predaje (DOBRONIĆ 1951: 252). Nažalost, jer ime Sv. Barbare ukazuje na kasnoantičku kršćansku tradiciju, pa bi se moglo naslutiti da je već u to doba ovdje bilo sagrađeno svetište. U to doba se svakako obitavalo u Čučerju, što nam potvrđuje pronađeni novac cara Valensa (364–378), koji je, uzgred rečeno, i sam bio kršćanin te iskreni vjernik (SCARRE 1996: 226). Upitno je i gdje su se nalazile ruševine rimskog kupališta i drugih zgrada koje spominje Klemenc. Neka polja nizvodno od središta sela danas nisu obrađena, te se spominjani arhitektonski ostaci možda nalaze ispod gusto zarasle površine. Sve ove nedoumice ostaju pred nama, da ih razriješimo, nekom novom, možda opet ovako sretnom prilikom. Zanimljiv je, svakako, svaki novi nalaz sličnog natpisa s obzirom na njihovu malobrojnost na zagrebačkom području.

OPIS SLIKA

Slika 1 – Sadašnji položaj kamenog spomenika uzidanog u župni dvor u Čučerju (snimio L. Bekić);

Slika 2 – Crtež natpisa (L. Bekić);

Slika 3 – Natpis kako je očuvan danas (snimio L. Bekić).

BIBLIOGRAFIJA

AIJ – V. HOFFILLER – B. SARIA 1938. *Antike Inschriften aus Jugoslavien*, Heft I: *Noricum und Pannonia Superior*. Zagreb, 1938.

CIL – *Corpus inscriptionum Latinarum*.

- DEGMEDŽIĆ, I. 1957 – Sadržaj antiknih kamenih spomenika nađenih u Zagrebu i okolici. *ISNZ*, 1/1957: 91–117.
- DOBRONIĆ, L. 1951 – *Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkih biskupa prema ispravi kralja Emeka iz god. 1201*. Zagreb, 1951: 245–318.
- DOBSON, B. 1978 – Die Primipilares. Entwicklung und Bedeutung, Laufbahnen und Persönlichkeiten eines römischen Offiziersranges. *BJVAHBh.* 37/1978.
- DOMASZEWSKI – DOBSON 1967: A. v. DOMASZEWSKI. *Die Rangordnung des römischen Heeres*, 2. durchg. Auflage, Einführung, Berichtigungen und Nachträge von Brian Dobson. Graz, 1967.
- DORIČEVIĆ, D. – LUKINOVIĆ, A. 2001 – *Čučerje*. Zagreb, 2001.
- KLEMENC, J. 1938 – *Archaeologische Karte von Jugoslawien: Blatt Zagreb*. Belgrad, 1938: 14, s.v. Čučerje.
- LAMMERT, F. 1954, s. v. *Primipilus*. *RE*, XXII, 1954: 1974–1976.
- MÓCSY, A. 1983 – Nomenclator provinciarum Europae Latinarum et Galliae Cisalpiniae cum indice inverso. *DissPann*, 3/1983, I.
- Onomasticon* III – *Onomasticon provinciarum Europae Latinarum*, Vol. III: Labarum-Pythea. Ex materia ab A. MÓCSY, R. FELDMANN, E. MARTON et M. SZILLÁGY collecta composuit et corexit B. LŐRINCZ. *Forschungsgesellschaft Wiener Stadtarchäologie*, Wien, 2000.
- Onomasticon* IV – *Onomasticon provinciarum Europae Latinarum*, Vol. IV: Quadratia-Zures. Ex materia ab A. MÓCSY, R. FELDMANN, E. MARTON et M. SZILLÁGY collecta composuit et corexit B. LŐRINCZ. *Forschungsgesellschaft Wiener Stadtarchäologie*, Wien, 2002.
- RITTERLING, E. 1925 – s.v. *Legio*. *RE*, XII, 1925: 1211 ss.
- SCARRE, C. 1996 – *Die Römischen Kaiser*. Düsseldorf, 1996.

SUMMARY

A NEW MILITARY INSCRIPTION FROM THE ENVIRONS OF ZAGREB

A fragment of a Roman tombstone of white marble has recently found immured in the wall of the parish house in Čučerje, in the eastern suburbs of Zagreb. Only the upper right section of the monument is preserved. The inscription has a profiled frame, but the moulding is completely broken off, which indicates that nothing is missing from the inscription on the right side. The inscription surface is somewhat damaged, the letters being poorly visible in places. The letters are fairly regular with punctuation marks between the words. Of the inscription the right section of the first five lines is preserved. It seems that more than half is missing on the left. The preserved text could be interpreted as follows:

[---]Vero

[---]p(rimo)p(ilo) leg(ionis)

[----] leg(ionis) IIII Fl(aviae)

[--- Pr]oculin(a)e

[---] q(bitae) ann(orum) L

The letters in the first line should be most probably interpreted as cognomen (*Verus*) or as its end (*-verus*). It is the only inscription on which the legion IV Flavia is mentioned in this part of Pannonia. The monument may be only approximately dated to the end of the 1st or to the 2nd century AD.

Čučerje had some scarce chance finds from the Roman age before and it seems it was not a very populated area. Closest roman city is *Andautonia* (Ščitarjevo southeast of Zagreb). Testimonies from 18th and 19th century tells of the roman bath, and some other antique walls found in Čučerje walley. It is also known that inhabitants have found some roman coins, from which one of the emperor Valens, is now in possession of the Archaeological museum in Zagreb. Čučerje is also a findspot of another roman inscription, votive altar for Hercules, destroyed in odd circumstances at the begining of a 19th century (*CIL* III 4007). Its text has been copied by various authors of that time. Reading according to *CIL*:

Herculi / Aug(usto) sac(rum). / P(ublius) Ael(ius) Ver- / (us) pro salute- / te sua et / suis / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

The names are very frequent, so the identification with person mentioned on the gravestone is not convincing. Location of mentioned architectural remains is not known today. A recent small scale field surveys undertaken lately, discovered no artifacts or any other remains from the Roman age in Čučerje and its surroundings.

Rukopis primljen 26.IX.2002.
Rukopis prihvaćen 19.XII.2002.